

Α. Κ. Πετρίδης
Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου

Σεμινάριο II:
Οι αρχές του νέου Προγράμματος
Σπουδών στην Αρχαία Γραμματεία
από μετάφραση
Ένα παράδειγμα

Λάρνακα-Αμμόχωστος 9 Δεκεμβρίου 2010
Λευκωσία, 14 Δεκεμβρίου 2010
Λεμεσός-Πάφος 16 Δεκεμβρίου 2010

Οδύσσειας ψ

Οδυσσέως και
Πηνελόπης
αναγνωρισμός

**Πώς μπορούμε να
διδάξουμε το κείμενο
αυτό σύμφωνα με τις
αρχές του Νέου**

Αναλυτικού

Προγράμματος Σπουδών;

EFFECT particulier de la puissance de Minerve, qui en vn instant rend Vlyffe agreable aux yeux de la femme. C'est vn aduertissement aux perfonnes mariees, Que le Ciel arme toujours pour leur defenfe, quand leur amour est legitime & fidelle.

**Μέρος της ραψωδίας ψ
περιλαμβάνεται ήδη στην ύλη
της Α' Γυμνασίου (27^η ενότητα).**

Σχεδιάγραμμα της ραψωδίας

- Η ραψωδία περιλαμβάνει σειρά αποκαλύψεων, στοιχείων, αλλά επίσης εκτροπών και καθυστερήσεων, που οδηγούν τους δύο συζύγους από την αποξένωση στην αναγνώριση και την οριστική πλέον επανένωση.
- **ΑΠΟΚΑΛΥΨΗ 1^Η (Ευρύκλεια)**: ο Οδυσσέας γύρισε και σκότωσε τους μνηστήρες με τη βοήθεια του Τηλεμάχου. Η Πηνελόπη αντιδρά με δυσπιστία πιστεύοντας ότι η μνηστηροφονία είναι έργο θεού και τιμωρία για την *ὑβριν* τους.
- **ΣΤΟΙΧΕΙΟ 1^Ο**: πλένοντας τα πόδια του η Ευρύκλεια έχει αναγνωρίσει μια παλιά ουλή του Οδυσσέα, αλλά εκείνος την είχε εμποδίσει τότε να τον αποκαλύψει.

Σχεδιάγραμμα της ραψωδίας

- **ΑΠΟΚΑΛΥΨΗ 2^η** : Η Πηνελόπη κάθεται αντίκρυ στον Οδυσσέα, αλλά σε απόσταση. Αν και της φαίνεται οικείος, εντούτοις η ρυπαρή και καταρρακωμένη εμφάνισή του την εμποδίζει να τον αναγνωρίσει.
- **ΣΤΟΙΧΕΙΟ 2^ο** : ο Τηλέμαχος επιβεβαιώνει πως ο ξένος είναι ο πατέρας του. Η Πηνελόπη δηλώνει σοκαρισμένη και αναφέρεται στην ανάγκη αναγνώρισης *διὰ σημάτων*. Ο Οδυσσέας χαμογελά.
- **ΕΚΤΡΟΠΗ (;)**: Ο Οδυσσέας στρέφει τον νου του στους συγγενείς των νεκρών μνηστήρων. Δίδει οδηγίες για την αντιμετώπισή τους (ψευδο-γάμος), για την εκτέλεση των οποίων αποσύρεται ο Τηλέμαχος. Ο ίδιος αποσύρεται για λίγο και επανέρχεται λουσιμένος και θαυματικά εξωραϊσμένος.

Σχεδιάγραμμα της ραψωδίας

- **ΑΠΟΚΑΛΥΨΗ 3^η**: Ο Οδυσσέας αυτοαποκαλύπτεται στην Πηνελόπη και ζητά να του στρώσουν να κοιμηθεί.
- **ΕΛΕΓΧΟΣ**: Η Πηνελόπη ενεργοποιεί τέχνασμα, για να ελέγξει την ταυτότητα του Οδυσσέα. Το τέχνασμα έχει να κάνει με τον νυφικό θάλαμο και το κρεβάτι του ζεύγους.
- **ΣΤΟΙΧΕΙΟ 3^ο**: Ο Οδυσσέας εξανίσταται και δίνει πληροφορίες για τον θάλαμο και το κρεβάτι τέτοιες, που πείθουν την Πηνελόπη για την ταυτότητά του.
- **ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ ΚΑΙ ΕΝΑΓΚΑΛΙΣΜΟΣ**: Η Πηνελόπη εξηγεί την εφεκτικότητά της. Θαυματική επιμήκυνση της νύχτας από την Αθηνά. Απόσυρση στον νυφικό θάλαμο
- **«ΜΙΚΡΟΣ ΑΠΟΛΟΓΟΣ»**: σύνοψη των περιπετειών του Οδυσσέα και των παθών της Πηνελόπης.
- **ΑΝΑΧΩΡΗΣΗ**: Ο Οδυσσέας, ο Τηλέμαχος και οι συν αυτοίς αναχωρούν για τον αγρό.

Ας ξεκινήσουμε με λίγη καλόπιστη κριτική...

- Το εκπαιδευτικό υλικό, τόσο το βιβλίο του μαθητή όσο και αυτό του καθηγητή, είναι σε γενικές γραμμές καλοσχεδιασμένο και επαρκές, αν και τείνει μάλλον προς τον φορμαλισμό και απηχεί κάπως την πεπαλαιωμένη έμφαση στην «αρχαιογνωσία».
- **Η σύγχρονη έρευνα, όπως και το νέο Πρόγραμμα Σπουδών, αντιμετωπίζει τα έπη πιο ολιστικά και πιο κειμενοκεντρικά.**

(α) Φόρμα αλλά ΌΧΙ φορμαλισμός

Η ενότητα καθοδηγεί τους μαθητές να προσέξουν το «τυπικό» του αναγνωρισμού και να το συγκρίνουν (πολύ σωστά) με την «Μπαλάντα του Ξενιτεμένου».

(α) Φόρμα αλλά ΌΧΙ φορμαλισμός

Πιο συγκεκριμένα, ως προς τον πρώτο στόχο, το τυπικό, στο ελλαδικό βιβλίο του Καθηγητή οι στόχοι ορίζονται ως εξής:

1. Να κατανοήσουν οι μαθητές τη διαδικασία αναγνωρισμού του Οδυσσέα από την Πηνελόπη.
2. Να συγκρίνουν τον αναγνωρισμό αυτό
 - 2.1. με τους αναγνωρισμούς που πραγματοποιήθηκαν στις ραψωδίες ν, π, τ, ώστε α) να επιβεβαιώσουν ότι ο πρώτος αναγνωρισμός της ραψωδίας ν είναι αρχετυπικός των αναγνωρισμών που ακολουθούν, και ότι ο αναγνωρισμός είναι ένας θεματικός τύπος του έπους, και β) να κατανοήσουν ότι ο αναγνωρισμός της ραψωδίας ψ αποτελεί συνέχεια και ολοκλήρωση της αναγνωριστικής “ομιλίας” της ραψωδίας τ, και
 - 2.2. με αναγνωρισμούς που υπάρχουν σε κείμενα της νεοελληνικής λαϊκής παράδοσης, ώστε να διαπιστώσουν, στο βαθμό που είναι δυνατό, τη διαχρονικότητα του θέματος.

ΔΙΑΚΡΙΝΕΤΕ ΚΑΠΟΙΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΣΕ ΑΥΤΟ;

Ας μην ξεχνάμε ότι...

- Στοιχεία μορφής, όπως οι τυπικές σκηνές, οι λογότυποι, τα τυπικά επίθετα, αποτελούν μεν παραδοσιακά εργαλεία σύνθεσης στα χέρια των επικών ποιητών.
- Στα χέρια των μεγάλων ποιητών όμως τέτοια και άλλα «οικοδομικά υλικά», τουλάχιστον τα πιο μεγατυπικά από αυτά, δεν χρησιμοποιούνται μηχανικά, αλλά προσκτώνται ιδιαίτερη ποιητική βαρύτητα στο περιβάλλον που χρησιμοποιούνται.
- **Δεν αρκεί λοιπόν να ζητούμε από τους μαθητές να επισημαίνουν φορμαλιστικά τέτοια στοιχεία. Απαιτείται να τους δώσουμε να καταλάβουν πώς τα στοιχεία αυτά λειτουργούν ως μέσα παραγωγής νοήματος.**

Ας μην ξεχνάμε επίσης ότι...

- Οι μαθητές μας συχνά διδάσκονται – με ακαδημαϊκές εισαγωγές λιγότερο ή περισσότερο απλογραμμένες – ότι τα ομηρικά έπη είναι γόνοι μακραίωνης επικής προφορικής παράδοσης, αν και στην «τελική» τους μορφή (με αυτό εννοούμε συνήθως τη μορφή στην οποία σώζονται σήμερα) συνετέθησαν με τη βοήθεια της γραφής (oral dictated poetry).
- **Τα έπη του Ομήρου είναι λοιπόν ΠΡΟΦΟΡΙΚΑ. Αυτό είναι πια κοινός τόπος· είναι όμως κοινή συνείδηση;** Τι ακριβώς σημαίνει αυτό για τον σύγχρονο αναγνώστη της επικής ποίησης και δη τον μαθητή της Α' Γυμνασίου;
- **Υπάρχει άραγε τρόπος διδάσκοντας ένα επικό απόσπασμα, όπως το ψ της Οδύσσειας, να ΔΕΙΞΟΥΜΕ στον μαθητή τι σημαίνει προφορικό έπος – πέραν της φόρμας (πάντα με επίγνωση των περιορισμών της ηλικίας κτλ);**

"Όταν ο Οδυσσέας γύρισε πίσω στην Ιθάκη, βρήκε τους είκοσι ανεμιστήρες και την Πηνελόπη να τους δουλεύει στο φουλ..."
ΑΠΟ ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΑ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ -ΓΥΜΝΑΣΙΟ ΤΗΣ ΚΟΡΙΝΘΙΑΣ 1989

Ας μην ξεχνάμε τέλος ότι...

- Η προφορική επική παράδοση ήταν προϊόν του συγκεκριμένου πολιτικοκοινωνικού περιβάλλοντος της ύστερης μυκηναϊκής, της γεωμετρικής και της αρχαϊκής περιόδου. Ιδιαίτερα η τελευταία περίοδος, η αρχαϊκή, με τις σαρωτικές αλλαγές που εισήγαγε, υπήρξε η καθοριστικότερη όλων.
- Στην Α' Γυμνασίου οι μαθητές μας διδάσκονται και Αρχαία Ιστορία. **Σε ποιο βαθμό όμως ενεργοποιούμε τις γνώσεις τους αυτές, ώστε να διευκολύνουμε την κατανόηση των ομηρικών επών; Υπάρχει ώσμωση μεταξύ του μαθήματος της Αρχαίας Γραμματείας και της Αρχαίας Ιστορίας;**

ΣΥΝΕΠΙΩΣ:

- 1. Η λογοτεχνία, λοιπόν, αποτελείται από κείμενο, διακείμενο και συγκείμενο:** κανένας από αυτούς τους καθοριστικούς συντελεστές δεν μπορεί να εξαχθεί από την εξίσωση χωρίς σοβαρές παραμορφωτικές συνέπειες.
- 2. Το κείμενο δεν αποτελείται ακριβώς από «μορφή» και «περιεχόμενο», καθώς η μορφή ΕΙΝΑΙ περιεχόμενο.** Το ΠΩΣ του κειμένου (η «μορφή») είναι άρρηκτα συνυφασμένο με το ΤΙ («περιεχόμενο»). Τα δύο αυτά προσδιορίζονται άμεσα από το ΓΙΑΤΙ (τις συχνά ανομολόγητες ιδεολογικές προϋποθέσεις και στοχεύσεις του κειμένου).

ΤΟ ΤΡΙΓΩΝΟ ΤΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΗΣ ΑΝΑΛΥΣΗΣ

ΤΙ

*Θέματα
Μοτίβα
Ιστορικές και άλλες αναφορές*

ΠΩΣ

*Φωνή
Οπτική γωνία
Γλώσσα
Ύφος
Εικονοποιία (imagery)
Διακειμενικότητα*

ΓΙΑΤΙ

*Αντίληψη περί λογοτεχνίας
Αισθητικό πρόγραμμα
Πολιτική ή άλλη ατζέντα*

ΠΟΥ / ΠΟΤΕ

*Ιστορική συγκυρία
Περιρρέουσα ατμόσφαιρα*

(B) Αρχαία Γραμματεία και «Αρχαιογνωσία»

- Η παρακάτω είναι ερώτηση που συνοδεύει την Ενότητα 27 του υφισταμένου εγχειριδίου:

«Ο Οδυσσέας έφτιαξε μόνος του τη συζυγική κάμαρη και κλίνη (όπως στη ραψωδία ε έφτιαξε μόνος του τη σχεδία. Τι αποκαλύπτει αυτό για τον τρόπο με τον οποίο κάλυπταν τις ανάγκες τους οι άνθρωποι της ομηρικής εποχής, ακόμη κι αν ήταν βασιλιάδες;»

ΠΩΣ ΤΗΝ ΚΡΙΝΕΤΕ ΩΣ ΑΣΚΗΣΗ;

Αρχαία Γραμματεία και ΟΧΙ «Αρχαιογνωσία»

- **Είναι άσκηση που κινείται στην αντίθετη της επιθυμητής κατεύθυνση!** Προεκτείνεται πολύ πέραν του κειμένου προς περιοχές μάλιστα που δεν συντείνουν στη βαθύτερη κατανόηση της ίδιας της Οδύσσειας.
- Το σύμβολο του οΐκου και της νυφικής κλίνης στο επεισόδιο που μας αφορά είναι κεντρικότατο. Πρέπει συνεπώς να αποτελεί το εστιακό σημείο της συζήτησης και όχι απλή αφορμή για αναγωγές στην οικονομία της «ομηρικής» (ό,τι κι αν σημαίνει αυτό!) εποχής.
- **Η ορθή φορά της γνώσης στο μάθημα της Αρχαίας Γραμματείας πρέπει να κινείται από την «αρχαιογνωσία» στα κείμενα και όχι από τα κείμενα στην αρχαιογνωσία.**

Αρχαία Γραμματεία και ΟΧΙ «Αρχαιογνωσία»

- *Η «αρχαιογνωσία» οδήγησε το μάθημα της Αρχαίας Γραμματείας σε ατέρμονο κυνήγι και του τελευταίου **realium**, με τον εκπαιδευτικό να σπαταλά ώρες είτε σημειώνοντας στον πίνακα σχόλια είτε ετοιμάζοντας φυλλάδια με πακτωλούς πληροφοριών, οι οποίες μπορεί μεν να μην ήταν άχρηστες, δεν οδηγούσαν όμως σε αισθητική, διαισθητική και αισθαντική σύλληψη της λογοτεχνικής ουσίας του κειμένου.*

Αρχαία Γραμματεία και ΟΧΙ «Αρχαιογνωσία»

- Η «Αρχαιογνωσία» υποδουλώνει, αποστεώνει τα κείμενα.
- Στο νέο αναλυτικό πρόγραμμα προτείνουμε τα κείμενα να χρησιμοποιούν την αρχαιογνωσία και όχι το αντίθετο, όπως αυτή αποκτάται από την εν γένει μαθησιακή εμπειρία και κυρίως όπως κατασκευάζεται από τον ίδιο τον μαθητή μέσα από δημιουργικές δραστηριότητες εντός και εκτός τάξης.
- Όχι πια «αρχαιογνωσία», λοιπόν, αλλά μελέτη της αρχαίας λογοτεχνίας ως λογοτεχνίας που παρήχθη σε δεδομένο ιστορικό πλαίσιο.
- Η αρχαιογνωσία, συνεπώς, καθίσταται συνθήκη επιστημονικής λογοτεχνικής ερμηνείας και ανάλυσης, όχι αυτοτελές και αυτάξιο αντικείμενο, μέσο και όχι αυτοσκοπός.

Ν. Εγγονόπουλος
«Πηνελόπη και Οδυσσέας»

**ΤΟ ψ της *Οδύσσειας*:
φιλολογική προσέγγιση**

**Ας δούμε λοιπόν
πώς θα
μπορούσαμε να
προσεγγίσουμε το
ψ της *Οδύσσειας* με
τρόπο κάπως
διαφορετικό από
τον σημερινό**

Αν ο επιθεωρητής σας
ζητούσε να επιχειρήσετε
να διδάξετε αυτό το
κείμενο, το ψ της
Οδύσσειας, υποβάλλοντας
στους μαθητές και τις
μαθήτριες ΜΙΑ ΜΟΝΟ
ΕΡΩΤΗΣΗ, ποια θα ήταν
αυτή;

Σκύφος, 430 π.Χ. Chiusi, Museo
civico

Η Ευρύκλεια αναγνωρίζει τον
Οδυσσέα πλένοντας τα πόδια του,

Κατ' ἐμέ η «κρίσιμη» ἐρώτηση εἶναι η ἀκόλουθη

**Η Οδύσσεια εἶναι γεμάτη
αναγνωρισμούς, ἀλλά
αυτός εἶναι ο
εκτενέστερος και ο πιο
περίπλοκος. ΓΙΑΤΙ ΕΙΝΑΙ
ΑΠΑΡΑΙΤΗΤΟ ΝΑ
ΥΠΟΒΑΛΕΙ Η
ΠΗΝΕΛΟΠΗ ΤΟΝ
ΟΔΥΣΣΕΑ ΣΕ ΑΥΤΗ ΤΗΝ
ΤΕΛΙΚΗ ΔΟΚΙΜΑΣΙΑ;**

Theodor van Thulden (1606 - 1669)

Fine Arts Museums of San Francisco

**Γιατί όμως; Τι είδους
ερώτηση είναι αυτή;
Πού αποσκοπεί και τι
επιτυγχάνει; Τι είδους
απαντήσεις νομίζετε
ότι θα λάβουμε από
τους μαθητές και πώς
θα απαντούσατε
εσείς οι ίδιοι;**

Τα αποτελέσματα ενός τεστ...

- Υποβάλλοντας την ερώτηση αυτή στους επιθεωρητές και τους επιμορφωτές, έλαβα σειρά απαντήσεων. Όλες ήταν λογικές, εύστοχες και κατεδείκνυαν γνώση του ομηρικού κειμένου και της «γλώσσας» των επών.
- Κατά τη γνώμη μου, όμως, απαντούσαν μόνο μερικώς στο ερώτημα και όχι με τρόπο που να αναδεικνύει πλήρως την τέχνη του Ομήρου.
- Παραθέτω εδώ κάποιες από τις απαντήσεις κατ' αύξουσα σειρά ευστοχίας.

Απάντηση 1^η : «ΕΠΙΒΡΑΔΥΝΣΗ»

- Ο Όμηρος καθυστερεί για μια τελική φορά την αναγνώριση, προκειμένου να εντείνει το «σασπένς» της αφήγησής του.
 - Ναι, αλλά αναλογιστείτε ότι η διαδικασία της αναγνώρισης ξεκινά έξι ολόκληρα βιβλία πριν (17.508), ενώ το κίνητρο του Οδυσσέα να διατηρεί την ταυτότητά του κρυφή από τη γυναίκα του καταρρέει εντελώς στο 19.204 κ.ε., όταν η Πηνελόπη αποκαλύπτει πέραν πάσης αμφιβολίας ότι ποθεί την επιστροφή του ανδρός της και σιχαίνεται τους μνηστήρες.
 - Ας μην παραλείπουμε να σημειώσουμε επίσης ότι η σκηνή περιλαμβάνει και εσωτερικές «επιβραδύνσεις» (η εκτροπή στην οποία αναφερθήκαμε πιο πάνω).
 - Μέχρι τότε τελικά μπορεί ο Όμηρος να παίζει με τα νεύρα μας;
- Η φορμαλιστική παρατήρηση, αν και ορθή, δεν επαρκεί ως απάντηση.**

Απάντηση 2^η:

«Επιβράδυνση» μεν, αλλά επειδή ο Όμηρος συχνά χρησιμοποιεί τον τρόπο αυτό για να υπογραμμίσει τη σημασία ενός γεγονότος.

- Η απάντηση αυτή είναι σαφώς πληρέστερη από την προηγούμενη, αλλά και πάλι δεν δικαιώνει την τέχνη της ραψωδίας αυτής (η οποία παρεμπιπτόντως θεωρήθηκε από τους ελληνοιστικούς φιλόλογους ικανή να σηματοδοτήσει το τέλος της Οδύσσειας).

Απάντηση 3^η: παραδοσιακό στοιχείο

- Η απάντηση αυτή αξιοποιούσε τα Παράλληλα Κείμενα που πολύ εύστοχα παρέθεσαν οι συγγραφείς του σχολικού βιβλίου και δη την περίφημη μπαλάντα του «Ξενιτεμένου».
- Το κείμενο αυτό καταδεικνύει ότι **ο αναγνωρισμός και μάλιστα ο αναγνωρισμός του ξενιτεμένου αποτελεί θεματικό τύπο του έπους.**
- Είναι όμως ο Όμηρος τυπολάτρης και δούλος των παραδοσιακών στοιχείων; Λέγεται ότι ο Όμηρος ήταν... τυφλός, αλλά ότι αναπαράγει τυφλά **νεκρές συμβάσεις** δύσκολα μπορούμε να το πιστέψουμε!

→ Η απάντηση αυτή, αν και καταδεικνύει οικειότητα με το επικό είδος εν γένει, δεν ικανοποιεί, καθώς δεν αναδεικνύει τις αφηγηματικές και ποιητικές ιδιαιτερότητες του κειμένου που μας αφορά, δηλαδή της **Οδύσσειας**. Ο παραλληλισμός, όμως, με την «Μπαλάντα» είναι πολλαπλώς χρήσιμος και απαραίτητος.

Απάντηση 4^η: Ψυχολογικές πινελιές

- **Η σκηνή αυτή σκιαγραφεί το ήθος των δύο συζύγων.** Και αν τον Οδυσσέα τον έχουμε πια φάει με το κουτάλι, την Πηνελόπη ακόμη τη γνωρίζουμε.
 - Η Πηνελόπη μεγαλώνεται, παρουσιάζεται οριστικώς πια άξια του Οδυσσέως.
 - Η *μητις* της Πηνελόπης είναι συγκρίσιμη με του ανδρός της και αναδεικνύεται εξίσου σωτήρια: γενικώς το θέμα της *μητιος* επανέρχεται στο ψ εμφρατικά, καθώς και ο Οδυσσέας ο ίδιος δικαιώνει το τυπικό (;) επίθετο *πολύμητις* για μια ακόμη φορά με την παραπλάνηση των Ιθακησίων.
- Αυτή ήταν η πιο ικανοποιητική απάντηση από όλες όσες έλαβα (αυτή περίπου δίδεται και στο βιβλίο του Καθηγητή), διότι πλησίαζε περισσότερο στην ευκταία λειτουργική αποτίμηση του αφηγηματικού τύπου της αναγνώρισης.**

Η σκηνή του αναγνωρισμού στο ψ της Οδύσσειας είναι σχεδιασμένη έτσι, ώστε (α) με εύστοχες προλήψεις και σχεδιασμένες αναλήψεις και (β) με επαναφορά των πιο κεντρικών θεμάτων και μοτίβων του έπους να υπογραμμίζει όλα τα μεγάλα θέματα της Οδύσσειας (τον νόστον, τον οἶκον, τον πόλεμο) και να ανακαλεί, να συνέχει και να συνοψίζει όλο σχεδόν τον μύθο του Οδυσσέα.

Ο Όμηρος παραλαμβάνει μια «τυπική σκηνή» αναγνώρισης και την ανάγει σε κορωνίδα του επικού του δημιουργήματος.

Το ενδιαφέρον είναι ότι το μεγαλοφυές αυτό αφηγηματικό τέχνασμα είναι τόσο λειτουργικό στο πλαίσιο μιας «συνολικής» Οδύσσειας 24 ραφωδιών όσο είναι εξυπηρετικό στην περίπτωση που το ψ αποτελούσε το αντικείμενο μεμονωμένης ραφωδικής performance. Κρατήστε αυτό το τελευταίο και θα επανέλθουμε!

**Το πολύ ενδιαφέρον
πόρισμα είναι ότι μπορεί
κανείς, ακολουθώντας
έξυπνη στρατηγική, να
διδάξει όλη την *Οδύσσεια*
μέσα από το ψ και μόνο!**

Η Οδύσσεια συμπυκνωμένη!

- *Η όλη σκηνή στο ψ είναι σχεδιασμένη έτσι, ώστε να αποτελεί αναγωγή στο παρελθόν και άλμα στο μέλλον του Οδυσσέα και του ιδίου του τρωικού μύθου.*
- *Δεν είναι μόνο ο «Μικρός Απόλογος», η τρίτη και οριστική ανασκόπηση του νόστου του Οδυσσέα από τον ίδιο (η πρώτη προς τους Φαίακες [Απόλογοι], η δεύτερη στον Αίολο στο κ) που ανακαλεί στη μνήμη όλα όσα προηγήθηκαν στις προηγούμενες είκοσι δύο ραψωδίες. Το χωρίο αυτό είναι διαμάντι αφηγηματικής πυκνότητας και ψυχολογικής διείσδυσης.*

Η Οδύσσεια συμπυκνωμένη!

- *Ακόμη και η Ελένη αναφέρεται στη σκηνή αυτή, με τρόπο που ανακαλεί τις απαρχές της τρωικής περιπέτειας.*
- Η Ελένη είναι ένα από τα γυναικεία πρόσωπα εκείνα, με τα οποία αντιπαραβάλλεται στην Οδύσσεια η Πηνελόπη (τα άλλα είναι η Κλυταιμήστρα, αλλά και οι τρεις γυναίκες που ο Οδυσσέας συναντά στον δρόμο του και οι οποίες απειλούν να τον εκτρέψουν από τον νόστον (η Καλυψώ, η Κίρκη και η Ναυσικά).

Domenico Beccafumi, 1519

Η Οδύσσεια συμπυκνωμένη!

- Η Οδύσσεια περιλαμβάνει μια ολόκληρη σειρά από **σκηές, στις οποίες ο Οδυσσέας αφικνείται σε νησί, όπου συναντά γυναίκες, που απειλούν με κάποιο τρόπο να τον εκτρέψουν από τον σκοπό του**: είτε με την πονηριά τους (Κίρκη) είτε με την ομορφιά και τον παραδείσιο κόσμο τους (Ναυσικά) είτε και τα δύο (Καλυψώ).
- **Η Πηνελόπη συγκρίνεται ευθέως με τις γυναίκες αυτές, ιδιαιτέρως με τη Ναυσικά.** Η άρνησή της να δεχτεί τα προφανή σημάδια είναι ένας τελευταίος «θηλυκός κίνδυνος», μια τελευταία δοκιμασία για τον παλινοστούντα ήρωα.

Η Οδύσσεια συμπυκνωμένη!

- Το γεγονός ότι η συνάντηση και η αναγνώριση Οδυσσέα-Πηνελόπης **ανακαλεί τη συνάντηση και αναγνώριση Οδυσσέα Ναυσικάς** έχει επισημανθεί από πλείστους μελετητές.
- Το λουτρό στο ψ ανακαλεί το αντίστοιχο στο θ· οι «γαμήλιες» τελετουργίες στο ψ θυμίζουν τα γλέντια στη χώρα των Φαιάκων. Η παρομοίωση που περιγράφει την έξοδο του εξωραϊσμένου Οδυσσέα από το λουτρό και την εντύπωση που αυτός κάνει στην Πηνελόπη συνιστά επανάληψη της σκηνής στο νησί των Φαιάκων. **Οι παρομοιώσεις στον Όμηρο σπανίως επαναλαμβάνονται!** Σε αντίθεση βεβαίως με τη Ναυσικά που «τσιμπά», η Πηνελόπη παραμένει προσεκτική.
- **Η Ναυσικά ανήκει στον κόσμο του παραμυθιού τόσο όσο η Πηνελόπη είναι παγιδευμένη στην πιο σκληρή πραγματικότητα.** Όπως παρατήρησε ένας μελετητής, «transient Nausicaa is a foil for durable Penelope, as murdered Agamemnon is for surviving Odysseus, and playful romantic interlude for sombre heroic return».
- Στη «Φαιακίδα» ο εξωραϊσμός του Οδυσσέα συμβόλιζε την ελπίδα της επιστροφής. Στο ψ πια σηματοδοτεί την οριστική επίτευξη του νόστου.

The day after

- Και βέβαια το ψ δεν παρελθοντολογεί μόνο. Επιπλέον, αναφέροντας την προφητεία του Τειρεσία, η σκηνή **προεκτείνεται και πέραν από τα όρια της Οδύσσειας**, στα έπη του Κύκλου που σχετίζονται με τα νέα ταξίδια που επέπρωτο να κάνει ο Οδυσσέας.
- Όπως ο θάνατος του Έκτορα προοικονομεί τον αντίστοιχο χαμό του Αχιλλέα, έτσι και το ψ υπαινίσσεται τον θάνατο του Οδυσσέα μακριά από την Ιθάκη (*Τηλεγόνη*).
- Πρόκειται για μια «τραγική» πινελιά σε μια κατά τα άλλα «κωμική» ραψωδία.

Η Πηνελόπη δεν πιστεύει στα μάτια της

- Ερμηνεία που δόθηκε σχετικά με το γιατί επιβάλλεται να επιμηκυνθεί τόσο η τελική αναγνώριση θεωρεί ότι η αναγνώριση είναι διαδικασία που ξεκινά και εξελίσσεται σε διαισθητικό, ημι-συνειδητό επίπεδο, συνεπώς απαιτεί χρόνο να εξελιχθεί (“the intuitive Penelope theory”).
- Η θεωρία αυτή αποδίδει πολύ συγκεκριμένες προθέσεις στον ποιητή και δύσκολα τεκμαίρεται από κειμενικές ενδείξεις.
- Δεν χρειάζονται τέτοιες κριτικές ακροβασίες. Η βαθιά δυσπιστία της Πηνελόπης είναι ο βέλτιστος τρόπος να εντυπωθεί ένα εκ των μεγαθεμάτων της *Οδύσσειας* εν γένει: **η καταρρακωτική επίδραση του πολέμου τόσο στο άτομο όσο και στον οίκον, που οφείλεται σε λανθασμένες επιλογές ανθρώπων αλλά και στο αμοραλιστικό παιχνίδι των θεών.**

Το πάθος του Οδυσσέα

- Η καταρρακωμένη εμφάνιση του Οδυσσέα στο ψ είναι μεταμφίεση που του επεβλήθη με τη θαυματική παρέμβαση της Αθηνάς: οι θεοί αποκαθιστούν τη δικαιοσύνη.
- Τίποτε όμως δεν ανακαλεί καλύτερα την ψυχοσωματική του καταρράκωση, τον ευτελισμό του *πολυμήτιος* στην προηγούμενη διάρκεια της αφήγησης από την εμφάνιση αυτή.
- **Ας προσέξουμε την παρομοίωση με την οποία σημαίνεται ο αναγνωρισμός (ψ 233 κ.ε): η παρομοίωση αυτή περιλαμβάνει εικόνες που ανακαλούν όλη την «οδύσσεια» του φερόνυμου ήρωα: Ποσειδών, θαλασσοταραχή, σπασμένο καράβι, θάνατος συντρόφων, μοναχική σωτηρία.**
- **ΟΛΟ ΤΟ ΠΑΘΟΣ ΤΟΥ ΟΔΥΣΣΕΑ ΣΤΗΝ ΠΑΡΟΜΟΙΩΣΗ ΠΟΥ ΣΗΜΑΙΝΕΙ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ «ΟΔΥΣΣΕΙΑΣ» ΤΟΥ!**

Οἶκος και Πόλεμος

- Στο ψ, ἔστω και εν τη απουσία τους, δεσπάζουν τα κουφάρια των μνηστήρων. Η εκδικητική παρέμβαση των συγγενών τους είναι κάτι που αναμένεται από ώρα της ώρας. Η ανατρεπτική τους επίδραση στο βιος του Οδυσσέα ανακαλείται, για να δοθεί όμως η υπόσχεση ότι οι ζημιές θα διορθωθούν.
- Ολόκληρο το επεισόδιο στην Ιθάκη (ραψωδίες 17-24) περιγράφει **ένα βασιλικό οἶκον σε αναμπουμπούλα** λόγω της απουσίας του ανδρός-βασιλέως.

*Η Πηνελόπη πολιορκείται
από τους μνηστήρες*

**John William Waterhouse
1912
Aberdeen Art Gallery and
Museum**

Οἶκος και Πόλεμος

- Το επεισόδιο αυτό υπογραμμίζει επίσης τη θέση της γυναίκός στον οἶκον αυτόν όχι τόσο ως υποκειμένου αλλά κυρίως ως *insignium* της εξουσίας, ως ανταλλακτικού μέσου, «νομισματος», μέσω του οποίου διαβιβάζεται η εξουσία επί του οἴκου.
- **Αυτό είναι ίσως ένα από τα δυσκολότερα αλλά και κρισιμότερα μαθήματα για τους μαθητές μας! Ότι η γυναίκα στην αρχαία Ελλάδα ήταν για τον οἶκον ταυτόχρονα δοχείο αναπαραγωγής και περιουσιακό στοιχείο που έπρεπε να διαφυλαχθεί ως κόρη οφθαλμού!**

Angelica Kauffmann (1741 - 1807)

1779

Wolverhampton Art Gallery

Οἶκος και Πόλεμος

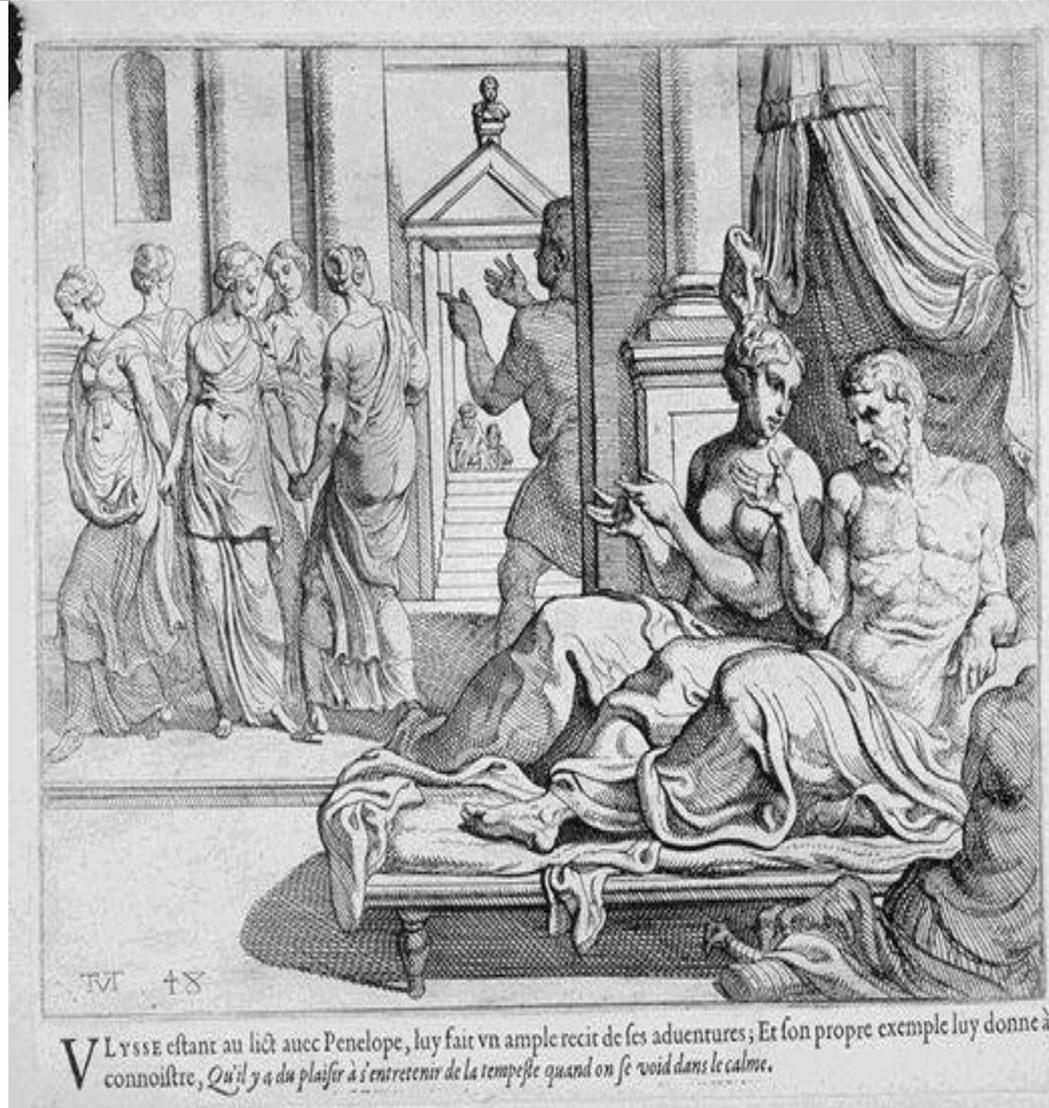
- Ο πόλεμος στην Οδύσσεια δεν είναι πια, όπως στην Ιλιάδα, εργαλείο ηρωικής μεταρσίωσης, αλλά εκθεμελιωτής της τάξης και του κόσμου, όπως αυτός συμβολίζεται μετωνυμικά από τον οἶκον!
- Η εμμονή της Πηνελόπης στη λεπτομέρεια είναι σωτήρια για τον οἶκον: γυναίκα ανέτρεψε την τάξη (Ελένη), γυναίκα την επαναφέρει. Γυναίκα διαιώνίζει τον οἶκον (ως μητέρα), γυναίκα τον παλινορθώνει μετά τις φθαρτικές παρεμβάσεις των ανδρών.

Bernard Picart (1673 - 1733)

Οἶκος και Πόλεμος

- Λίγο πρέπει να ενδιαφέρει λοιπόν, τόσο εμάς όσο και τους μαθητές μας, το ότι ο Οδυσσεύας έκτισε το σπίτι του μόνος του, διότι τότε αυτό χρειαζόταν να κάνουν ακόμη και οι βασιλείς!
- Οι μαθητές μπορούν και πρέπει να καταλάβουν τι σημαίνει αυτό το «σπίτι», ο οἶκος, στους εν γένει συμβολισμούς του ποιήματος.

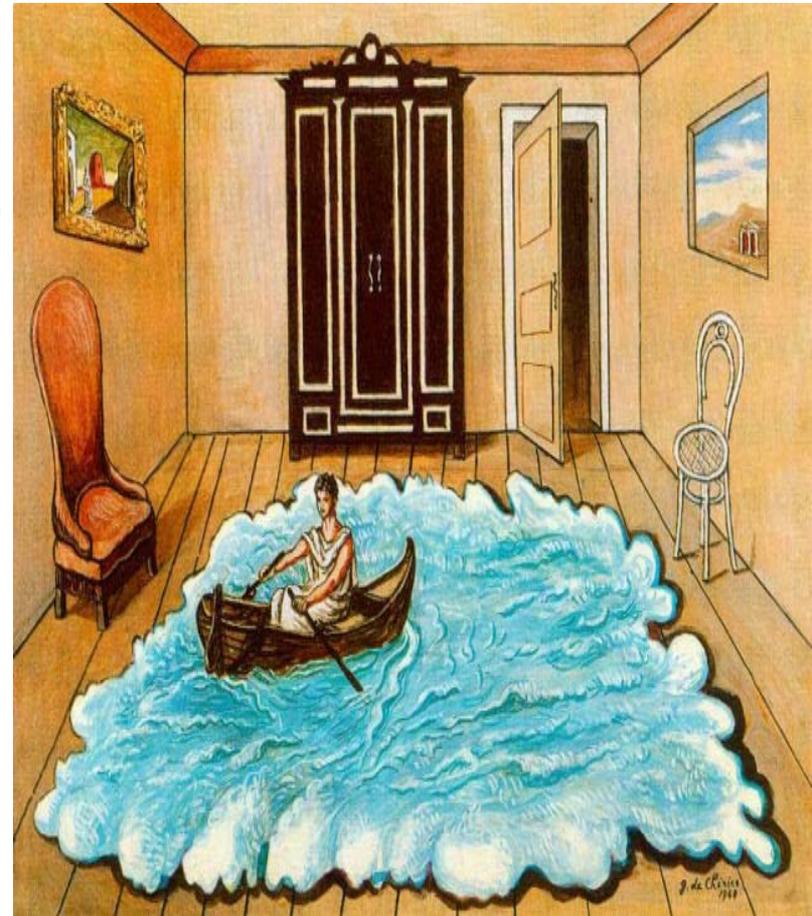
Ulysse estant au lit avec Penelope, luy fait vn ample recit de ses aduentures; Et son propre exemple luy donne à connoistre, Qu'il y a du plaisir à s'entretenir de la tempeste quand on se void dans le calme.

Η νυφική παστάδα και το κρεβάτι

- *Αν ο οἶκος είναι μετωνυμία του κόσμου, το νυφικό κρεβάτι είναι η μετωνυμία του οἴκου. Δεν είναι τυχαίο που το κρεβάτι αυτό αποτελεί το κατεξοχήν σῆμα της αναγνώρισης.*
- Δεν είναι τυχαίο επίσης που το κρεβάτι καμωμένο από ελιά και μάλιστα βαθιά ριζωμένη στο χώμα (το κρεβάτι περιγράφεται περιφραστικά ως *λέκτροιο παλαιοῦ θεσμόν*): η ελιά, το κατεξοχήν δέντρο της ελληνικής χλωρίδας, είναι επίσης σύμβολο της οικονομικής ευημερίας του οἴκου. Η έννοια του οἴκου, άλλωστε, δεν περιλάμβανε μόνο τα ανθρώπινα μέλη του, αλλά και τα περιουσιακά του στοιχεία.

Η νυφική παστάδα και το κρεβάτι

- Το έμπεδον του νυφικού κρεβατιού είναι έμβλημα της σταθερότητας του οίκου ως σημείου αναφοράς σε ένα μεταβαλλόμενο και ανατρεπόμενο κόσμο. Το θέμα αυτό, όσο και αν υπήρχε εμβρυικά και στην Ιλιάδα, είναι στην ουσία του κατεξοχήν οδυσσειακό. Σε κανένα άλλο χωρίο του έπους δεν εμφανίζεται τόσο έντονα όσο στο ψ.

Giorgio di Chirico

«Εικόνες για τον Οδυσσέα και την Πηνελόπη»

Ας συνοψίσουμε λοιπόν τα πρώτα πορίσματα

- Γιατί χρειάζεται η Πηνελόπη να υποβάλει τον άντρα της σε μια ακόμη δοκιμασία; ΜΕΡΟΣ ΜΟΝΟ ΤΗΣ ΑΠΑΝΤΗΣΗΣ ΑΠΟΤΕΛΟΥΝ ΟΙ ΚΑΤΩΘΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ:
 - Ο αναγνωρισμός συνιστά **παραδοσιακό αφηγηματικό τύπο** που τηρείται και στην *Οδύσσεια*.
 - Η δοκιμασία συνιστά **τεχνική επιβράδυνσης**, που υπογραμμίζει τη σημασία του αναγνωρισμού σε δομικό και θεματικό επίπεδο.
 - Η όλη διαδικασία εμφανίζει **τη μῆτιν της Πηνελόπης** ως ισάξια της *μήτιος* του ανδρός της.

**Δεν σταματάμε όμως εδώ! Υπάρχουν
βαθύτερα διδάγματα για μας και τους
μαθητές μας.**

**Είπαμε πιο πάνω ότι μπορεί κανείς να
διδάξει ολόκληρη την Οδύσσεια με
βάση μόνο το ψ.**

**ΕΊΝΑΙ ΤΥΧΑΙΟ ΑΥΤΟ Ή ΜΑΣ ΛΕΕΙ
ΚΑΤΙ ΓΙΑ ΤΗ ΦΥΣΗ ΤΟΥ ΕΠΟΥΣ ΩΣ
GENRE;;**

Η ΠΕΡΙΒΟΗΤΗ «ΠΡΟΦΟΡΙΚΟΤΗΤΑ»!

- **Πάνω από όλα, το επεισόδιο αυτό φαίνεται να είναι ιδανικά προσαρμοσμένο στις ανάγκες που προβάλλει μια αυτόνομη προφορική επιτέλεση!**
- Μιλάμε συχνά για την προφορικότητα του έπους, αλλά διερωτώμαι: αντιλαμβάνονται οι μαθητές μας τι ακριβώς σημαίνει αυτό; **Αντιλαμβάνονται ότι η προφορικότητα δεν είναι απλά επαναλήψεις, φόρμουλες και τυπικές σκηνές, αλλά ένας τρόπος σύνθεσης και επιτέλεσης των επών;** Ότι η έννοια της προφορικότητας των επών προϋποθέτει ένα ιδιαίτερο επιτελεστικό περιβάλλον;
- **Με το ψ ως πρακτικό παράδειγμα μπορούμε να διδάξουμε, καλύτερα: ΝΑ ΔΕΙΞΟΥΜΕ στους μαθητές μας τι εστί προφορικότητα χωρίς αφηρημένες ακαδημαϊκές εισαγωγές!**

Η ΠΕΡΙΒΟΗΤΗ «ΠΡΟΦΟΡΙΚΟΤΗΤΑ»!

- Τα έπη όπως τα διαθέτουμε συνετέθησαν μάλλον με τη βοήθεια της γραφής. Κάπου στον 6^ο αιώνα (ίσως) αποκρυσταλλώθηκαν σε μορφή βιβλίου.
- ΌΜΩΣ: καθώς το εμπόριο του βιβλίου είναι φαινόμενο της μέσης και ύστερης κλασικής περιόδου και όχι της αρχαϊκής, **στο αρχικό τους περιβάλλον διαδίδονταν προφορικά και παρουσιάζονταν σε συγκεκριμένα περιβάλλοντα και περιστάσεις με τη μορφή των ραψωδικών απαγγελιών** (θυμόμαστε όλοι τους γνωστούς Ομηρίδες της Χίου).
- Αυτές οι απαγγελίες προφανώς ποίκιλλαν σε έκταση και διάρκεια, αλλά δύσκολα μπορεί να φανταστεί κανείς ολόκληρη την *Οδύσεια*, όπως την ξέρουμε, να χωράει σε μια performance (όπως γινόταν αργότερα στα Παναθήναια)!
- Το πιθανότερο είναι ότι **οι ραψωδοί επέλεγαν ζουμερά αποσπάσματα, τα οποία παρουσίαζαν με τον δικό τους τρόπο ενώπιον του κοινού των βασιλέων και των αριστοκρατών της αρχαϊκής περιόδου.**
- Ο Πλάτων μάλιστα αναφέρει πως στην Αθήνα ο Ίππαρχος (σύμφωνα με άλλη παράδοση, ο Σόλων) διέταξε την απαγγελία των επών «έξ ύπολήψεως έφεξις», ακριβώς επειδή τα πιο ζουμερά αποσπάσματα απειλούσαν με λήθη τα υπόλοιπα.

Το ψ της Οδύσσειας και η προφορικότητα των επών!

- Το ψ της Οδύσσειας προσφέρεται ιδανικά για τέτοια αυτόνομη προφορική επιτέλεση, καθώς:
 - Συνιστά συνοπτική ανακεφαλαίωση ολόκληρου του οδυσσειακού μύθου πριν και μετά·
 - Ανακαλεί κομβικές σκηνές του έργου, όπως η άφιξη στη χώρα των Φαιάκων·
 - Πάνω από όλα αποτυπώνει εμβληματικά κάποια από τα μεγάλα θέματα της Οδύσσειας, όπως ο πόλεμος, ο νόστος και ο οίκος.

Ένας ικανός ραψωδός απευθυνόμενος σε κοινό που γνωρίζει τον μύθο (και ενδεχομένως την Οδύσεια όπως την ξέρουμε) μπορεί, όπως κι εμείς, να «διδάξει» όλη την Οδύσεια με βάση μόνο το ψ!!

Το ψ της Οδύσσειας και η προφορικότητα των επών!

- Αυτό σήμαινε πάνω από όλα προφορικότητα των επών: ότι το επικό υλικό ήταν ρευστό και βρισκόταν στα χέρια και στον έλεγχο ενός ραψωδού, ο οποίος περιφερόμενος από αυλή σε αυλή και αντιμετωπίζοντας διαφορετικό κοινό κάθε φορά μπορούσε να ΜΕΤΑΠΛΑΣΕΙ το υλικό (λίγο-πολύ κατά το δοκούν), ούτως ώστε να ικανοποιήσει τις ανάγκες του κοινού και της παράστασής του.
- Ακόμη και μετά την αποκρυστάλλωση των «ομηρικών» επών, η δυνατότητα τέτοιας μεταχείρισης του έπους από τους ραψωδούς συνέχισε να υφίσταται.
- Παρόμοια επιλεκτική σχέση με το μεγάλο «κείμενο» των παραδοσιακών μύθων δεν είχαν αργότερα και οι δραματικοί ποιητές;

Το ψ της Οδύσσειας και η προφορικότητα των επών!

- Αν δεν αρκεστούμε λοιπόν σε φορμαλιστικές προσεγγίσεις του έπους («είναι τυπική σκηνή», «είναι επιβράδυνση») και μελετήσουμε σκηνές όπως ο αναγνωρισμός στη λειτουργική και αφηγηματολογική τους διάσταση, αντιλαμβάνομαστε πολλά πράγματα για το έπος ως genre.
- Με τον τρόπο αυτό μπορούν οι μαθητές μας ΒΙΩΜΑΤΙΚΑ και ΠΡΑΚΤΙΚΑ να αφομοιώσουν δυσνόητες κατά τα άλλα έννοιες, όπως η προφορικότητα των επών, αλλά και να φανταστούν το αρχικό περιβάλλον στο οποίο παρουσιάστηκαν και για το οποίο προορίζονταν αυτά τα μεγαλειώδη ποιήματα.

ΤΙ ΚΑΝΑΜΕ ΛΟΙΠΟΝ ΣΗΜΕΡΑ;

Πώς υλοποιήσαμε τους στόχους και τις βασικές συντεταγμένες του νέου Προγράμματος Σπουδών μέσα από την ανάλυση του ψ της *Οδύσσειας*;

- Επιχειρώντας να επιδείξουμε πρακτικά και βιωματικά στους μαθητές την έννοια της προφορικότητας, **επιχειρήσαμε «να δούμε τα αρχαία κείμενα με αρχαίο μάτι».**
- Αναφερόμενοι στον οἶκον ως πολιτικό, κοινωνικό και οικονομικό θεσμό και τη θέση της γυναίκας σε αυτόν **αναγνωρίσαμε «την ετερότητα του αρχαιοελληνικού παρελθόντος»** αξιοποιώντας την επισήμανση αυτή προκειμένου να επιτύχουμε μια ιστορικώς ακριβή, επιστημονική ερμηνεία του έπους με βάση τους κώδικες της εποχής που το δημιούργησε. Αυτό είναι πρωτίστως ο **«κριτικός λογοτεχνικός γραμματισμός»** που ζητήσαμε!
- Επιμείναμε στο κείμενο ως βασικό αντικείμενο της ανάλυσής μας. **Χρησιμοποιήσαμε την αρχαιογνωσία μας ως κλειδί ανάγνωσης**· δεν αντιμετωπίσαμε το κείμενο ως αφορμή για ανεργμάτιστες, απροσανατόλιστες, τυχαίες διαδρομές στον κόσμο της αρχαίας Ελλάδος.

- Η σημερινή ήταν φιλολογική προσέγγιση ενός κειμένου που απευθυνόταν στον καθηγητή και όχι βεβαίως τον μαθητή.
- Χρησιμοποιήσαμε κείμενο που βρίσκεται ήδη στην ύλη, για να καταδείξουμε ότι **χωρίς φλασάτες αναπροσαρμογές, απλά και μόνο εφαρμόζοντας στη διδασκαλία τις καινούριες κατακτήσεις της επιστημονικής έρευνας μπορούμε να επιτύχουμε ως φιλόλογοι βαθύτεροι αντίληψη των κειμένων που διδάσκουμε**, ώστε να τη μεταλαμπαδεύσουμε και στους μαθητές μας.
- **Στην κατάκτηση των γνώσεων αυτών θα μας οδηγεί, σαφώς, το νέο εκπαιδευτικό υλικό που εν καιρώ θα διαμορφωθεί.**